

Waardenwijs. Een onderzoek naar opvoedingswaarden van humanistische ouders

Melissa de Bruin, Doret de Ruyter, Elina Kuusisto en Isolde de Groot

Samenvatting

Dit artikel doet verslag van een onderzoek waarin de opvoedingswaarden van ouders die gebruik maken van kinderopvang Humankind in kaart zijn gebracht door middel van een survey-onderzoek en interviews met een aantal ouders. De belangrijkste uitkomst van het survey-onderzoek, uitgevoerd met een vertaalde versie van Schwartz's Value Survey (N=1518), is dat ouders het meest wensen dat hun kinderen opgroeien tot gelukkige en eerlijke mensen. Vergelijking tussen ouders van verschillende levensbeschouwelijke achtergronden laat zien dat seculiere ouders conformisme, traditie en zekerheid minder belangrijk vinden dan religieuze ouders. Interviews met humanistische ouders (N=10) laten zien dat ouders hun wens dat hun kinderen gelukkig zijn, invullen als: eigen keuzes maken, genieten van het leven, rekening houden met anderen, veiligheid, gezondheid en verbondenheid. Ouders vinden deze opvoedingswaarden belangrijk vanwege invloeden uit de opvoeding die zij zelf genoten hebben, hun levensoriëntatie, kenmerken van de samenleving, kenmerken van het kind en/of volwassenwording van het kind. Het artikel eindigt met een discussie van de resultaten.

Abstract

This article reports a study into the pedagogical values of parents who make use of Humankind, a large Humanistic day care organization in the Netherlands. The (translated) Schwartz Value Survey (SVS, N=1518) revealed that parents find it most important that their children are happy and honest. Comparing parents' religious background, showed that secular parents find conformity, tradition and security less important than religious parents. Interviews with humanistic parents (N=10) revealed that parents want their children to be happy, which they interpret as: their child will be able to make his/her own choices, enjoy life, be safe, healthy and connected with

others, and takes other people's wellbeing into account. Parents value these aspects because of influences of their own upbringing, their orientation in life, characteristics of society, characteristics of their children and/or the future adulthood of their children. The article ends with a discussion of the results.

Keywords: parental values, parenting, worldviews, humanism, the Netherlands

“Ik hoop dat ie een gelukkig mens wordt. Dat vind ik eigenlijk het meest belangrijke, dat ie gelukkig is. Dat ie zich gelukkig voelt met wat ie doet in z'n leven. Wie hij zelf is (...). Dat staat voor mij voorop en dan maakt het voor mij niet uit wat ie doet, wat hem dan gelukkig maakt.” (R1)

Inleiding

Vraag een willekeurige ouder wat die wenst voor haar kind en het antwoord zal dikwijls zijn dat ze hopen dat hun kinderen een plezierige jeugd hebben, dat ze oud zullen worden en gezond zullen blijven, gelukkige relaties en een leuke baan zullen hebben, en mogen leven in een veilige omgeving. Deze wensen zijn gebaseerd op de waarden van ouders en zij spannen zich er gewoonlijk voor in om door opvoeding en de inrichting van hun (gezins)leven deze wensen te realiseren. Hoewel waarden richtinggevend zijn voor de wensen van ouders, wordt er door en met ouders niet veel over dit onderwerp gesproken vanwege het abstracte en stilzwijgende karakter van waarden (Johnson, Emilson & Puroila, 2018). Desalniettemin is het voor instanties die betrokken zijn bij de opvoeding van kinderen, zoals scholen en kinderopvang, wel van belang om te weten wat ouders belangrijk vinden voor hun kinderen. Inzicht in de waarden van ouders is immers behulpzaam om goed met ouders te kunnen samenwerken, net zoals het van belang is dat ouders weten welke waarden instanties onderschrijven die hun kinderen verzorgen, opvoeden en onderwijzen.

Ook wetenschappers zijn geïnteresseerd in de pedagogische waarden van ouders, welke opvoedingsdoelen ouders nastreven, welke waarden zij willen meegeven aan hun kinderen en op welke manier of met welke stijl zij hun kinderen willen opvoeden. Met het onderzoek dat we in dit artikel rapporteren, dragen we bij aan inzicht in een van de onderwerpen die onderzocht worden, namelijk de manier waarop opvoedingswaarden,

in het bijzonder de *opvoedingsdoelen* van ouders samenhangen met hun (religieuze of niet-religieuze) *levensbeschouwing*. Aanleiding voor het onderzoek was een verzoek van één van de grootste kinderopvang organisaties van Nederland: Humankind, een organisatie die beschikt over locaties voor kinderdagverblijf, peuteropvang en buitenschoolse opvang in Oost-, West-, Zuid-, en Midden-Nederland. De pedagogische visie van Humankind is gebaseerd op humanistische waarden.¹ Humankind was benieuwd naar de opvoedingswaarden van ouders die van hun voorzieningen (zowel de kinderopvang als de BSO) gebruik maken.² Vanwege het diverse aanbod in dit soort voorzieningen veronderstelde men dat voornamelijk humanistische ouders van de voorzieningen van Humankind gebruik maken en men wilde weten welke waarden humanistische ouders nastreven in hun opvoeding. Dat vonden wij als onderzoekers ook interessant, omdat 51 procent van de Nederlanders (vanaf 15 jaar) niet tot een religieuze gezindte behoort.³ Gewoonlijk richt onderzoek naar seculiere groepen zich op wat deze mensen *niet* geloven (zie Berkers & Sieben, 2020), maar omdat humanisten een seculiere groep vormen die gemeenschappelijke uitgangspunten heeft, kan deze groep ook beschreven en onderzocht worden op basis van de waarden en levensopvattingen die zij *wel* onderschrijven. Tot op heden zijn er echter nauwelijks empirische studies uitgevoerd naar opvoedingswaarden van humanistische ouders.⁴

De centrale vraag van het onderzoeksproject luidt: *Hoe geven humanistische ouders, die gebruik maken van voorzieningen van Humankind, invulling aan hun opvoedingswaarden?* Om die vraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- I. Welke opvoedingswaarden hebben ouders?
- II. Wat is de relatie tussen hun levensbeschouwelijke achtergrond en hun opvoedingswaarden?
- III. Hoe verwoorden ouders hun opvoedingswaarden? en

1 Website kinderopvang Humankind, geraadpleegd op 18 maart 2020. URL: <https://www.humankind.nl/ons-verhaal>

2 Rapport Waardenwijs – een survey onderzoek naar de waarden die ouders meegeven aan hun kinderen, Universiteit voor Humanistiek, Kuusisto, E., de Bruin, M., de Groot, I., & de Ruyter, D. 2019. URL: <https://www.uvh.nl/onderzoek/leerstoelgroepen/educatie/projecten/waardenwijs-een-survey-onderzoek-naar-de-waarden-die-ouders-meegeven-aan-hun-kinderen>

3 CBS, Hans Schmeets. Statistische trends. Wie is religieus en wie niet? Den Haag. Oktober 2018. Geraadpleegd op 28 februari 2020. URL: <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/religie-in-nederland?onpage=true>

4 Voor een onderzoek naar waarden van humanistische leraren, zie bijv. Veugelers en Oostdijk (2013).

IV. Waarom vinden ouders deze opvoedingswaarden belangrijk?

Het betreft een *mixed methods* onderzoek. Daarin is begonnen met een surveyonderzoek onder alle ouders die gebruik maken van Humankind, waarin gekeken is naar de relatie tussen hun waarden en levensbeschouwing en waarin verschillen tussen humanistische ouders en ouders met andere levensbeschouwingen in kaart zijn gebracht. Vervolgens is een kwalitatief onderzoek uitgevoerd, waarin middels interviews met humanistische ouders diepgaander inzicht is verworven in wat ouders precies verstaan onder hun opvoedingswaarden en wat de achtergrond van deze opvoedingswaarden is.

Opvoedingswaarden in context

In dit theoretisch kader beschrijven we centrale inzichten uit voorgaand onderzoek over opvoedingswaarden en de achtergronden van deze waarden in de context van Westerse landen.

Opvoedingswaarden

Opvoedingswaarden zijn de normatieve criteria of uitgangspunten van ouders ten aanzien van de doelen en praktijken van hun opvoeding: de persoon die zij hopen dat hun kind zal worden, de waarden die zij zelf belangrijk voor hun leven vinden en willen meegeven aan hun kinderen, wenselijke opvoedingsstijlen of strategieën en de wenselijke omgeving om kinderen in op te voeden (zie bijv. Alwin, 2001; Bucx & de Roos, 2011; Kohn, 1969; De Ruyter, 2003; 2016). In dit artikel richten we ons op de waarden van ouders die tot uitdrukking komen in hun opvoedingsdoelen, die bestaan uit karaktereigenschappen waarvan ouders hopen dat hun kinderen deze zullen nastreven⁵ (bijv. geduldig, aardig of oprecht zijn) (zie ook Ellison & Sherkat, 1993) en waardevolle situaties waarin hun kinderen (zullen) leven (bijv. in een liefdevolle relatie, in een vreedzame wereld).

5 Gezinsrapport 2011, een portret van het gezinsleven in Nederland, Bucx, F. & de Roos, S., pp. 152-179, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. URL: https://www.werkhoezithet.nl/doc/kennisbank/gezinsrapport_2011.pdf

Waarden kunnen kortweg beschreven worden als de dingen die we belangrijk vinden in ons leven, waar we waarde aan hechten. Een uitgebreidere omschrijving wordt gegeven door Schwartz (2012), wiens vragenlijst, de *Schwartz's Value Survey* (hierna aangeduid als SVS), in empirisch onderzoek naar waarden vaak gebruikt wordt. Schwartz definieert waarden aan de hand van zes kenmerken, welke impliciet aanwezig zijn in academische literatuur: 'Values (1) are beliefs, (2) refer to desirable goals, (3) transcend specific actions and situations, (4) serve as standards or criteria, (5) are ordered by importance, (6) and the relative importance of multiple values guides action' (pp. 3-4). In zijn meest recente theorie heeft hij op basis van wereldwijd empirisch onderzoek 19 waarden, geoperationaliseerd in 45 waarden-items, samengebracht in tien doelen, ook wel motivatietypen of basiswaarden genoemd (Schwartz, 2012). Deze motivatietypen of basiswaarden betreffen: universalisme (waardering voor de mensheid in het algemeen, natuur en de wereld, rechtvaardigheid), welwillendheid (bekommernis om mensen in de directe omgeving zoals familie, vrienden, burens etc.), traditie (respect voor gebruiken en ideeën uit een cultuur of religie), conformisme (aanpassing aan sociale verwachtingen, gehoorzaamheid), zekerheid (veiligheid, harmonie en stabiliteit), macht (sociale status, gezag), prestatie (persoonlijk succes), hedonisme (plezier en genot), stimulatie (nieuwigheid en uitdaging) en zelfsturing (onafhankelijk denken en doen). De SVS is ook gebruikt in onderzoek naar opvoedingswaarden (zie bijv. Alwin, 2001; Tam & Lee, 2010; Berkers & Sieben, 2020).

Uit het laatste grootschalig Nederlandse onderzoek naar opvoedingspraktijken, waarover Bucx en De Roos rapporteren in 2011, blijkt dat moeders en vaders uit een lijst van tien aan hen voorgelegde opvoedingsdoelen het hebben van verantwoordelijkheidsgevoel het meest belangrijk vinden (wat door Schwartz onder universalisme wordt geschaard) en dat opkomen voor jezelf (zelfsturing) en rekening houden met anderen (kan zowel onder universalisme als welwillendheid geschaard worden) daarna volgen. Dit bevestigt het algemene beeld (zie ook Pels 2010; Pels et al, 2009; De Winter, 2011) dat Nederlandse ouders de meeste waarde hechten aan de opvoedingsoriëntatie⁶ autonomie, alhoewel de onderzoekers ook constateren dat conformistische doelen, zoals respect hebben voor ouderen en goede manieren hebben, daarop snel volgen. Ouders hechten relatief

6 Dit wordt omschreven als: "algemene waarden die ouders koesteren aangaande eigenschappen die kinderen kunnen bezitten .." (Bucx en de Roos, 2011, p. 154).

weinig belang aan goede schoolresultaten, ijver en ambitie (Bucx & De Roos, 2011, p. 156).

Daarnaast zijn opvoedingswaarden van ouders, zoals die tot uitdrukking komen in hun opvoedingsdoelen, ook door middel van kwalitatief onderzoek in kaart gebracht. Zo heeft Bolt (2000) twintig jaar geleden een promotieonderzoek uitgevoerd, waarbij in 1994 en 1996 Nederlandse ouders van kinderen tot 12 jaar zijn bevraagd naar de belangrijkste waarden die zij hun kind(eren) mee willen geven.⁷ Zij onderscheidde drie opvoedingsthema's, namelijk: (i) zelfontplooiing ('lekker in hun vel zitten, doen wat ze leuk vinden, goed voor zichzelf zorgen', p. 60); (ii) omgang met anderen ('zorgzaam zijn, sociale vaardigheden hebben, op het rechte pad blijven', p. 67); en (iii) opleiding ('leren, hogerop komen, diploma's halen', p. 54).

Invloeden op of achtergronden van opvoedingswaarden

In de literatuur worden verschillende factoren genoemd die de opvoedingswaarden van ouders beïnvloeden, waaronder sociale erfenis (Bolt, 2000)⁸, sociaal economische klasse (Kohn, 1959; 1977), nationale cultuur (Minkov et al., 2018; Pels, 2010; Pels, Distelbrink & Postma, 2009) en levensbeschouwing (Berkers & Sieben, De Roos, Iedema & Miedema, 2004; Sieben & Halman, 2014, Van de Koot-Dees, 2013; Vermeer, 2011). Aangezien dit onderzoek zich concentreert op de invloed van levensbeschouwing, lichten we de overige factoren korter toe.

Onder de sociale erfenis verstaat Bolt (2000) 'de waarden, houdingen en praktijken die mensen van hun ouders overnemen en die ze van betekenis vinden bij de opvoeding van hun eigen kinderen' (p. 9). Ouders evalueren hun sociale erfenis verschillend, variërend van inspirerend (de opvoeding willen doorgeven) tot belastend (de opvoeding van hun eigen kinderen heel anders willen aanpakken).

7 Wat betreft de levensbeschouwelijke achtergrond van de respondenten, heeft Bolt (2000) gezocht naar een redelijke variatie. Uit de citaten blijkt bijvoorbeeld dat een aantal respondenten rooms-katholiek of islamitisch zijn. Het begrip humanisme wordt echter niet genoemd in het proefschrift.

8 Van de Koot-Dees neemt overigens afstand van het concept 'religieuze erfenis' dat haars inziens "te beperkt [is] om de invloed van derden op het geloofs- en opvoedingsleven van de ouders te omvatten" (2013, p. 321). Zo lijkt 'erfenis' te veel te verwijzen naar de eigen familie en naar vroeger. Zij introduceert het begrip 'religieuze resources'.

De sociaal economische positie van ouders blijkt van invloed te zijn op de mate waarin ouders het belangrijk vinden hun kind waarden gericht op zelfsturing of conformisme mee te geven (Kohn, 1977). Empirische studies in diverse landen (waaronder de Verenigde Staten, Engeland, Italië, Polen en Japan) bevestigden Kohn's these: ouders met een hoge sociaal economische klasse vinden het doorgaans belangrijker dat hun kind zelf keuzes maakt (zelfsturing), terwijl ouders met een lage sociaal economische klasse doorgaans meer waarde hechten aan aanpassing aan een autoriteit (conformisme) (Baker & Barg, 2019).

Ook de cultuur van het land waarin kinderen opgroeien speelt een belangrijke rol.⁹ Aan de hand van Hofstede's model kan de Nederlandse cultuur in het bijzonder getypeerd worden als individualistisch in plaats van collectivistisch.¹⁰ Dit maakt dat Nederlandse ouders het doorgaans belangrijk vinden dat hun kinderen voor zichzelf opkomen, genieten van het leven, zelfredzaam zijn en zichzelf verbeteren (Minkov et al., 2018). Deze nadruk op individualiteit in de dominante Nederlandse opvoedingswaarden is problematisch volgens De Winter (2011), omdat het de democratische samenleving uitholt. Hij houdt daarom een vurig pleidooi om het algemeen belang als opvoedingsdoel na te streven. Onderzoek van Pels (o.a. 2010 en Pels, Distelbrink & Postma, 2009) onder migrantenouders, met name Marokkaanse en Turkse ouders, laat zien hoe hun opvoedingswaarden worden beïnvloed door het leven in een land met andere dominante waarden en hoe over de generaties heen de opvoedingswaarden van migrantenouders die van de Nederlandse samenleving gaan weerspiegelen. In veel gevallen onderschrijven ouders deze waarden zelf ook, maar er zijn ook ouders die hun kinderen opvoeden met meer duale strategieën (Pels, 2010, p. 14) en zowel de (doorgaans meer conformistische en collectivistische) waarden van hun eigen cultuur of religie willen meegeven, maar ook de waarden die volgens de ouders belangrijk gevonden worden in de samenleving waarin het kind opgroeit (zie ook Tam & Lee, 2010), wat in de literatuur wordt

9 Ook mag niet onvermeld blijven dat een aantal pedagogen, waaronder Hermanns (2009 en 2015), De Winter (2011) en Ramaekers (2012; Ramaekers & Suissa, 2012) de nodige kritische reflecties hebben geschreven over de invloed van dominante opvattingen in Nederland en België over goed ouderschap en de veronderstelde mate waarin ouders daarbij ondersteuning nodig hebben van professionals. Zij bekritiseren de nadruk die veelal gelegd wordt op problemen die ouders verwacht worden te ondervinden en de boodschap (die ouders inmiddels hebben geïnternaliseerd) om elk risico te vermijden zodat hun kinderen zich zo vlekkeloos en zorgeloos kunnen ontwikkelen tot succesvolle en gelukkige volwassenen.

10 Geert Hofstede, The 6-D model of national culture, geraadpleegd op 26 augustus 2021. URL: <https://geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture>

aangeduid als socialisatiewaarden (*parental socialization values*) (bijv. Baumrind, 1978).

Levensbeschouwing en opvoedingswaarden in Nederland

Eerdere studies naar de invloed van levensbeschouwing op de opvoedingswaarden van ouders betroffen met name ouders met een religieuze levensovertuiging en waren met name geconcentreerd op de opvoedingsdoelen autonomie en gehoorzaamheid (zie o.a. Alwin, 2001; Berkens & Sieben, 2020). Zij bouwen hiermee voort op het sociologisch debat over 'de religieuze factor' dat begint bij Lenski's (1961) bevinding dat Amerikaanse katholieken gehoorzaamheid belangrijker vinden dan autonomie in vergelijking tot protestanten en joden. Verschillen in waardering voor de twee opvoedingswaarden bleken echter groter *binnen* religieuze denominaties dan *daartussen* (Alwin, 1984). De focus werd daarom verplaatst van denominatie (*belonging*) naar kerkbezoek of andere activiteiten binnen de religieuze gemeenschap (*behaving*) en opvattingen over God (*believing*) (Sieben & Halman, 2014). Op basis van longitudinale survey data onder 356 Nederlandse ouders liet Vermeer (2011) bijvoorbeeld zien dat niet religieuze overtuigingen de opvoedingswaarden beïnvloeden, maar de mate waarin ouders actief zijn binnen een religieuze gemeenschap. Deze relaties tussen opvoedingswaarden en activiteiten van ouders binnen de religieuze gemeenschap bleken overigens beperkt. Zo vond Vermeer (2011) een klein en wat ambigue verband tussen de waarde die ouders hechten aan autonomie en hun kerkbezoek en actieve participatie in de religieuze gemeenschap – indien zij zowel de kerk bezochten als actief participeerden was autonomie een belangrijkere waarde dan dat zij alleen naar de kerk gingen. Opvallend genoeg bleek de waarde conformiteit niet verbonden met deze vormen van participatie, maar met het opleidingsniveau van de ouders (p. 77, 78). Dat ook participatie in religieuze gemeenschappen slechts een beperkte invloed blijkt te hebben, schrijft Vermeer toe aan de secularisatie van de Nederlandse samenleving en de afnemende invloed van de doorsnee religieuze gemeenschappen. Voor orthodoxe gemeenschappen zou dat anders kunnen liggen. Zo laat empirisch onderzoek van De Roos, Iedema & Miedema (2004) naar Godsbeelden van moeders en hun peuters en kleuters zien dat orthodox christelijke moeders de autonomie van hun peuters en kleuters minder bevorderen dan seculiere of 'reguliere' christelijke moeders. Deze moeders lijken gehoorzaamheid te zien als een deugd en kinderen te leren hun ouders te gehoorzamen op grond van hun overtuiging dat God

gehoorzaamd moet worden (p. 530). Sieben en Halman (2014) wijzen daarnaast op de heterogene samenstelling van de religieuze en niet-religieuze Nederlandse bevolking. Zij vonden in hun studie dat denominaties die doorgaans veel waarde hechten aan traditionele familiewaarden (rooms katholieken en protestanten) in Nederland juist hoog scoren op autonomie en laag op gehoorzaamheid. Factoren als kerkbezoek en geloof in een God bleken deze resultaten slechts gedeeltelijk te verklaren.

Van de Koot-Dees deed in 2013 in haar dissertatie verslag van kwalitatief onderzoek in protestants-christelijke gezinnen in Amsterdam waarin zij onder andere moeders en vaders van jonge kinderen bevroeg naar hun religieuze idealen en religieuze opvoedingsidealen¹¹. Met behulp van het onderscheid van De Ruyter tussen idealen die geconstitueerd zijn door religie en idealen gemotiveerd door religie¹², vond zij onder het eerste type onder andere idealen als liefde van God, vergeving door God, geborgenheid en veiligheid (p. 153-169) en binnen het tweede type idealen als eerlijkheid, gastvrijheid, naastenliefde, ruimte voor het kind als subject (p. 171-182). Zij constateert dat de religieuze idealen van de ouders die zij geïnterviewd heeft eigenlijk alle facetten van de opvoeding van de kinderen beïnvloeden én dat deze niet zozeer grote idealen als wereldvrede of rechtvaardigheid betreffen, maar deze “krijgen gestalte op microniveau, thuis of dichtbij huis” (p. 345).

Meer recentelijk is de zoektocht naar de ‘de religieuze factor’ verbreed naar ‘de atheïstische factor’. Op basis van hun onderzoek naar atheïstische overtuigingen en opvoedingswaarden in Nederland concluderen Berkers en Sieben (2020), bijvoorbeeld, dat atheïsten autonomie belangrijker en gehoorzaamheid minder belangrijk vinden vergeleken religieuzen en individuen die twijfelen over geloof in God. In deze studie richtten we ons niet op de ‘atheïstische factor’, maar op de ‘humanistische factor’. Hierbij volgen wij de beschrijving van Derkx (2009) vanwege zijn centrale bijdrage aan het doordenken van het humanisme, zowel in de Nederlandse context

11 Strikt genomen valt dit onderzoek buiten onze scope, omdat het om idealen van ouders gaat, niet over hun waarden, maar aangezien idealen ook beschouwd worden als een klasse van idealen én de ouders ‘kleine idealen’ noemden, wilden we toch verwijzen naar enkele resultaten van het onderzoek van Van de Koot-Dees.

12 Religieuze idealen zijn idealen die hun betekenis (voor personen) ontleen aan het geloof in een transcendentie. Deze kunnen worden onderscheiden in (a) idealen die geconstitueerd zijn in een geloof in een transcendentie, en dus ook alleen maar betekenis hebben voor een gelovige, bijv. complete gehoorzaamheid aan God of vertrouwen in Gods genade en (b) idealen die zijn beïnvloed door iemands geloof. Dergelijke idealen zijn niet typisch voor (groepen van) gelovigen maar krijgen een specifieke religieuze lading door het geloof, bijv. rechtvaardigheid of eerlijkheid (De Ruyter, 2006, p. 271-272).

als daarbuiten. Kenmerkend voor het humanisme zijn volgens Derkx de volgende twee gedachten: ‘iedere levensbeschouwelijke positie, ook een godsdienstige, is en blijft contextgebonden mensenwerk’ (p. 3) en ‘alle mensen horen elkaar als gelijke te zien en te behandelen, aan alle mensen komt menselijke waardigheid toe’ (p. 6). Aanvullend formuleert hij nog twee uitgangspunten, namelijk: het autonomiebeginsel (p. 7), waarmee hij verwijst naar positieve vrijheid, en ‘liefde voor specifieke, unieke, kwetsbare en onvervangbare personen’ (p. 8).

Methoden

De opvoedingswaarden van humanistische ouders zijn in een *mixed methods* onderzoek onderzocht met behulp van een vragenlijst en semi-structureerde interviews.

Respondenten

De vragenlijst is per e-mail uitgezet onder 15.000 ouders die gebruik maken van kinderopvang Humankind. De vragenlijst startte met een link naar een informatiebrief, contactgegevens voor vragen ter verheldering en het verlenen van toestemming voor het gebruik van geanonimiseerde gegevens. In totaal vulden 1518 ouders de vragenlijst volledig in (10%). Van de respondenten is 89% vrouw en 11 % man. De gemiddelde leeftijd is 35 jaar. Tweeënveertig procent van de ouders heeft een hbo diploma, 30% een mbo diploma, 21% een universitair diploma en 7% een diploma uit het voortgezet onderwijs. Wat betreft levensbeschouwing identificeert 23% zich als rooms-katholiek, 17% als humanistisch, 14% als atheïstisch, 8% als protestants en 4% als ‘overig religieus’ (boeddhist, islamitisch of een individuele vorm van spiritualiteit). De levensbeschouwing van de overige respondenten (ongeveer 33%) is onbekend.

Voor de kwalitatieve deelstudie zijn uitnodigingen voor participatie aan de interviews per e-mail verspreid onder 53 ouders die in de vragenlijst de optie ‘humanisme’ hadden aangevinkt én hadden aangegeven open te staan voor deelname aan een interview. Bij de uitnodigingen waren een informatiebrief en een toestemmingsverklaringsformulier gevoegd. De uitnodigingen

resulteerden in 10 respondenten, bestaande uit negen moeders en één vader¹³. De respondenten hebben één, twee of drie kinderen in de leeftijd één tot negen jaar.

Vragenlijst

De online vragenlijst, die in juli 2019 via *Qualtrics* is uitgezet, bevatte gesloten en open vragen naar de opvoedingswaarden, opvoedingsstijl, alsmede de wensen en angsten van ouders voor de toekomst van hun kind. Dit artikel beperkt zich tot de opvoedingswaarden. De vragen over opvoedingswaarden zijn overgenomen uit de SVS en vertaald in het Nederlands. Een conceptversie van de vragenlijst is besproken in een team van acht personen (onderzoekers en vertegenwoordigers van Humankind en het Humanistisch Verbond) en voorgelegd aan medewerkers van de kinderopvang, die werden gevraagd te letten op begrijpelijkheid en gebruiksvriendelijkheid.

Het deel over opvoedingswaarden begon met de vraag: 'Hoe belangrijk is het voor u om de volgende waarden mee te geven aan uw kind? Indien u zeer jonge kinderen heeft: welke waarden denkt u in de toekomst aan uw kinderen mee te willen geven?' Daaronder volgden 45 waarden die zij moesten scoren op een 9-punts Likertschaal variërend van -1 (hier ben ik tegen), 0 (niet belangrijk), 1, 2 (zonder toelichting), 3 (belangrijk), 4, 5, 6 (zonder toelichting), 7 (heel belangrijk). De 9-puntsschaal is gebaseerd op Schwartz' onderzoek (1992) en vervolgstudies (o.a: Lindeman & Verkasolo, 2005). Aanvullend is respondenten gevraagd om uit de lijst van 45 waarden hun top drie van opvoedingswaarden aan te geven en de belangrijkste bovenaan te zetten.

Het deel over levensbeschouwing bevatte de vraag: 'Met welke levensbeschouwing identificeert u zich het meest?' Hierbij konden respondenten kiezen uit de volgende antwoordmogelijkheden: 'rooms-katholiek', 'protestants-christelijk', 'jodendom', 'islam', 'boeddhisme', 'hindoeïsme', 'humanisme', 'overig' en 'zeg ik liever niet'. Respondenten konden hun levensbeschouwing toelichten in een tekst vak.

13 Eén van de ouders liet per e-mail weten dat zij als gevolg van de coronapandemie haar baan was kwijtgeraakt en daardoor niet open stond voor een interview. De overige deelnemers van de survey hebben niet gereageerd.

Kwalitatieve interviews

De semigestructureerde interviews, die tussen mei en juni 2020 zijn afgenomen door de eerste auteur, bevatten vragen naar de opvoedingswaarden en achtergrond van de respondenten. De interviews zijn ofwel telefonisch (7) ofwel via *Skype* (3) afgenomen, conform de maatregelen om de verspreiding van het coronavirus (COVID-19) tegen te gaan. De telefonische interviews zijn opgenomen middels de app *Cube ACR*, de *Skype* interviews via de opnameknop in het programma zelf. De interviewgide die we voor het interview ontwikkelde bevatte een aantal centrale vragen (o.a. ‘Welke eigenschappen wilt u meegeven aan u kind?’, ‘Wat doet u om die eigenschappen bij uw kind te bevorderen?’) En een aantal verbredende en verdiepende vragen (o.a. ‘Zijn er nog meer eigenschappen?’, ‘Kunt u daarvan een voorbeeld geven?’). De interviews duurden, exclusief inleiding en afsluiting, tussen de 17 en 59 minuten, met een gemiddelde van 35 minuten. De interviewopnames zijn binnen enkele dagen getranscribeerd. Bij één interview heeft de interviewer de opname 10 minuten te laat gestart. De ontbrekende informatie is direct na afname uitgetypt op basis van aantekeningen en geheugen.

Analyse

De surveydata zijn geanalyseerd met behulp van SPSS. De Crohnbach’s alpha varieerde van 0.73 tot 0.82, hetgeen wijst op een goede interne betrouwbaarheid van de SVS. Voor de vergelijking tussen groepen is eenzijdige variantieanalyse (ANOVA) uitgevoerd.

De indeling op grond van levensbeschouwelijke achtergrond van ouders is gemaakt op basis van de gesloten antwoord categorieën *en* de toelichting die een deel van de ouders heeft gegeven. Een extra subcategorie *atheïstische ouders* is gecreëerd, omdat veel ouders toelichtten dat zij geen religie aanhangen. De antwoorden op de vraag ‘Welke drie waarden vindt u het meest belangrijk?’ zijn kwantitatief geanalyseerd in Excel.

De thematische, kwalitatieve analyse van de interviews kende drie fases (Boeije, 2016). In de eerste fase zijn de transcripties gecodeerd in het data-analyse programma *Atlas.ti*. De gemaakte keuzes zijn beschreven in memo’s. In de tweede fase zijn de transcripties axiaal gecodeerd. In de derde fase is selectief gecodeerd, waarbij is gezocht naar patronen tussen en binnen de gevonden categorieën.

Tabel 1. Waarden en basiswaarden/motivatietypen bevraagd via de SVS.

Waarden	Bijbehorende basiswaarde	N	Min	Max	M	SD
Eerlijkheid	Welwillendheid	1472	1	7	6.52	0.78
Genieten van het leven	Hedonisme	1472	2	7	6.29	1.02
Veiligheid in gezinnen	Zekerheid	1387	0	7	6.2	1.19
Vrijheid	Zelfsturing	1451	1	7	6.02	1.14
Gelijkheid	Universalisme	1451	-1	7	5.93	1.33
Rechtvaardigheid	Universalisme	1451	0	7	5.92	1.18
Vrede	Universalisme	1472	1	7	5.9	1.21
Je ouders respecteren	Conformisme	1429	-1	7	5.82	1.28
Verantwoordelijkheid	Welwillendheid	1429	1	7	5.81	1.11
Beleefdheid	Conformisme	1472	-1	7	5.8	1.24
Je eigen doelen kiezen	Zelfsturing	1387	0	7	5.7	1.24
Behulpzaamheid	Welwillendheid	1347	0	7	5.67	1.18
Onafhankelijkheid	Zelfsturing	1429	0	7	5.62	1.2
Ruimdenkend	Universalisme	1429	0	7	5.59	1.37
Nieuwsgierigheid	Zelfsturing	1451	-1	7	5.5	1.37
Zelfdiscipline	Conformisme	1429	0	7	5.36	1.27
Loyaliteit	Welwillendheid	1347	-1	7	5.14	1.41
Vergevingsgezindheid	Welwillendheid	1387	-1	7	5.02	1.39
Wijsheid	Universalisme	1429	0	7	4.92	1.46
Toewijding	Traditie	1347	-1	7	4.89	1.45
Creativiteit	Zelfsturing	1472	0	7	4.78	1.4
Ambitie	Prestatie	1429	-1	7	4.72	1.5
Netheid	Zekerheid	1472	-1	7	4.69	1.59
Bescherming van de natuur	Universalisme	1387	-1	7	4.69	1.68
Nationale veiligheid	Zekerheid	1347	-1	7	4.63	1.92
Gehoorzaamheid	Conformisme	1451	-1	7	4.51	1.72
Een gevarieerd en uitdagend leven	Stimulatie	1429	-1	7	4.49	1.7
Talent	Prestatie	1451	0	7	4.46	1.65
Bescheidenheid	Traditie	1451	-1	7	4.39	1.63
Respect voor traditie	Traditie	1451	-1	7	4.37	1.8
Een avontuurlijk leven	Stimulatie	1472	-1	7	4.27	1.77
Het uitwisselen van gunsten	Zekerheid	1347	-1	7	4.16	1.79
Eenheid met de natuur	Universalisme	1429	-1	7	4.03	1.83
Je plaats in de wereld accepteren	Traditie	1387	-1	7	3.99	1.99
Succes	Prestatie	1472	-1	7	3.88	1.68
Bevrediging van verlangens	Hedonisme	1387	-1	7	3.81	1.67
Schoonheid van natuur en kunst	Universalisme	1347	-1	7	3.76	1.79

De eerder beschreven theorieën over opvoedingswaarden golden als vertrekpunt bij het opstellen van de codes en categorieën. Dit betekent dat op basis van de theorie centrale deductieve codes zijn ontwikkeld. Daarnaast hebben we inductieve codes en categorieën ontwikkeld op basis van centrale thema's die uit de data naar voren kwamen. Ten behoeve van de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid van de analyse zijn meerdere auteurs betrokken geweest bij de ontwikkeling van de codeboom, het coderingsproces en de interpretatie van de gecodeerde data.

Resultaten

In deze sectie presenteren wij de resultaten per deelvraag.

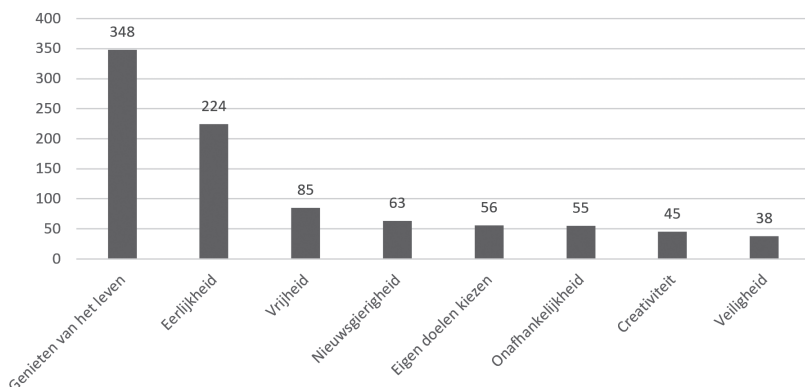
De opvoedingswaarden van ouders

Om inzicht te verwerven in de opvoedingswaarden van ouders (deelvraag 1) is hen gevraagd voor 45 waarden aan te geven hoe belangrijk zij het vinden om deze mee te geven aan hun kinderen. Aanvullend is gevraagd om een top drie samen te stellen wat betreft het belang van deze waarden. Analyse van de survey data wijst uit dat ouders gemiddeld gezien eerlijkheid en genieten van het leven het belangrijkste vinden (zie tabel 1).

Tabel 1 laat ook zien dat ouders rijkdom, invloedrijk zijn en zelfingenomenheid het minst belangrijk vinden. Ook valt op dat er vijf waarden zijn waaraan alle ouders enige mate van belang toekennen, namelijk eerlijkheid, genieten van het leven, vrijheid, vrede en verantwoordelijkheid (tabel 1). Eerlijkheid en genieten van het leven worden door ouders ook het vaakst als de belangrijkste waarde genoemd (zie figuur 1).

Wanneer we de resultaten van de SVS indelen aan de hand van de tien basiswaarden (tabel 2), blijkt dat ouders willen dat hun kinderen opgroeien tot verantwoordelijke mensen die betrokken zijn bij hun directe naasten (welwillendheid). Bovendien willen ouders dat deze betrokkenheid verder gaat en ook mens en natuur over de hele wereld omvat (universalisme).

Verder vinden ouders het belangrijk dat hun kinderen onafhankelijk worden en hun eigen weg kunnen vinden in het leven (zelfsturing). Ook willen ouders dat kinderen zich goed gedragen, respectvol zijn voor anderen en beschikken over zelfdiscipline (conformisme). Waarden gericht op het eigen plezier (hedonisme), prestatie en macht vinden ouders het minst belangrijk voor hun kinderen.

Figuur 1. Aantal ouders dat een waarde als meest belangrijk noemt.

De relatie tussen levensbeschouwelijke achtergrond en opvoedingswaarden

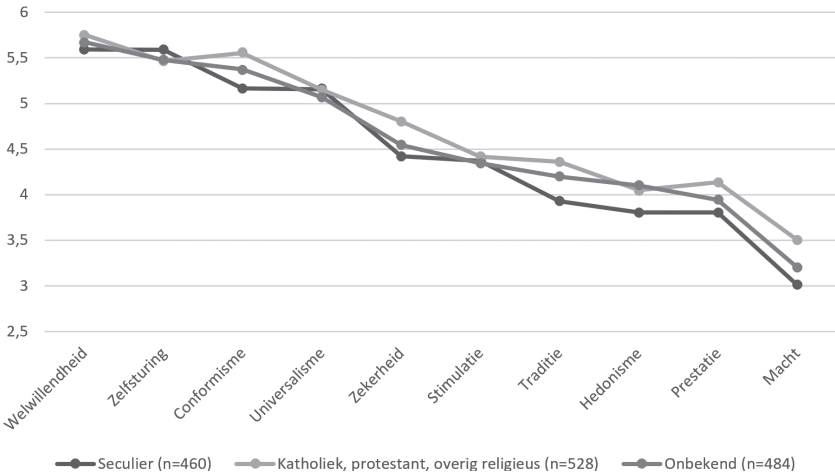
Om in kaart te brengen hoe levensbeschouwelijke achtergrond en opvoedingswaarden samenhangen (deelvraag 2) zijn ouders op basis van de surveydata in drie groepen ingedeeld: religieuzen (36%, N=528), seculieren (31%, N=460) en onbekend (33%, N=484). De groep religieuzen bestaan uit katholieken (23%), protestanten (8%) en overig religieuzen (4%). Zij zijn samengebracht, omdat katholieke en protestantse ouders niet verschillen wat betreft hun waarden en de groep overige religies erg klein is (N=66). De groep seculieren betreffen ouders die aangaven zichzelf te beschouwen als humanist (17%) of atheïst (14%). Een substantieel deel van de ouders (33%) heeft geen toelichting gegeven bij hun levensbeschouwing. Zij zijn – om deze reden – ingedeeld in de groep onbekend.

Figuur 2 illustreert de trends van de waarden van ouders in relatie tot hun levensbeschouwelijke achtergrond. Zoals het figuur duidelijk maakt, lijken evaluaties van de waarden door seculiere en religieuze ouders van elkaar te verschillen, terwijl de ouders van wie de religie onbekend is tussen deze twee groepen vallen, wat erop lijkt te wijzen dat deze groep uit zowel seculiere als religieuze ouders bestaat.

De lijnen in figuur 2 maken ook duidelijk dat de drie groepen van ouders *zelfsturing*, *universalisme* en *stimulatie* in dezelfde mate waarderen. Allen vinden het van belang om de vrijheid, creativiteit, onafhankelijkheid en zelfsturing van hun kinderen te bevorderen; ze wensen dat hun kinderen

Tabel 2. Basiswaarden/Motivatietypen bevraagd via de SVS.

Basiswaarden	α	N	Min	Max	M	SD
Welwillendheid	0.77	1472	2.2	7	5.68	0.88
Zelfsturing	0.74	1472	1	7	5.51	0.91
Conformisme	0.78	1472	1	7	5.37	1.09
Universalisme	0.82	1472	1.13	7	5.13	1.01
Zekerheid	0.76	1472	0	7	4.6	1.26
Stimulatie	0.74	1472	-1	7	4.38	1.58
Traditie	0.77	1451	-1	7	4.17	1.32
Hedonisme	0.73	1472	0.5	7	3.99	1.42
Prestatie	0.79	1472	0	7	3.97	1.37
Macht	0.77	1472	-1	7	3.25	1.59

Figuur 2. Opvoedingswaarden per levensbeschouwelijke groep.

waarden zoals wijsheid, gelijkheid, wereldvrede en sociale rechtvaardigheid (universalisme) gaan onderschrijven en dat hun kinderen een leven kunnen leiden dat uitdagend is (stimulatie).

Wat betreft de andere waarden, zijn er statistisch significante verschillen gevonden tussen seculiere en religieuze ouders.¹⁴ Bijvoorbeeld, alhoewel

14 Niet significant waren verschillen tussen de drie groepen wat betreft:

- Zelfsturing ($F(2)=2.497$, $p=.083$);
- Universalisme ($F(2)=1.147$, $p=.318$);
- Stimulatie ($F(2)=.236$, $p=.790$)

welwillendheid in alle groepen het hoogst gescoord is, hebben de religieuze ouders een statistisch hogere score dan seculiere ouders. De opvoedingswaarden *conformisme*, *traditie* en *veiligheid* ten slotte, blijken voor seculiere ouders minder belangrijk dan voor religieuze ouders en voor ouders van wie de religie onbekend is.

De verwoording van opvoedingswaarden

De derde deelvraag, hoe ouders hun opvoedingswaarden verwoorden, is beantwoord aan de hand van de analyse van de kwalitatieve interviews. Analyse resulteerde in 21 clusters van waarden (zie tabel 3). Ouders vinden de volgende waarden belangrijk voor hun kind: zelfsturing (nieuwsgierigheid, vrijheid, onafhankelijkheid en zelfvertrouwen), stimulatie (avontuurlijk), hedonisme (genieten van het leven), welwillendheid (behulpzaamheid, verantwoordelijkheid en eerlijkheid), universalisme (ruimdenkend, bescherming van de natuur, schoonheid van natuur en kunst), zekerheid (veiligheid, veiligheid in gezinnen, gezondheid en verbondenheid) en conformisme (aanpassing). Verder vinden ouders macht en prestatie onbelangrijk voor hun kind of wijzen het juist af. Deze waarden zijn omschreven als: niet ambitieus, geen sociale status en geen rijkdom. Traditie, de tiende basiswaarde van Schwartz, is niet genoemd door ouders.

Zes waarden komen niet terug in Schwartz' lijst van waarden (geluk, zelfvertrouwen, gezondheid, verbondenheid, veiligheid en aanpassing). Sagiv en Schwartz (2000) beschouwen geluk niet als een waarde, maar als een gevolg van het nastreven van waarden. We zijn dat gedeeltelijk met hen eens. We onderschrijven dat geluk een bijproduct is van het realiseren van zaken die mensen belangrijk vinden (zie ook Elster, 1981). Tegelijk constateren wij dat mensen geluk gewoonlijk wel als een waarde beschouwen. Geluk zou gezien kunnen worden als een waardevolle opbrengst, die alleen

Statistisch significante verschillen ANOVA, paarsgewijze vergelijkingen: Tukey HSD test, except *Games-Howell:

- Welwillendheid ($F(2)=4.283$, $p<.05$), paarsgewijze vergelijkingen: seculier-religieus ($p=.010$)
- Conformisme ($F(2)=15.775$, $p<.000$), seculier-religieus ($p=.000$), seculier-onbekend ($p=.008$), onbekend-religieus ($p=.025$)
- Zekerheid ($F(2)=12.149$, $p<.000$), religieus–seculier ($p=.000$), religieus-onbekend ($p=.003$)
- Traditie ($F(2)=13.439$, $p<.000$) seculier-religieus ($p=.000$) seculier-onbekend ($p=.005$)
- Hedonisme ($F(2)=5.775$, $p<.01$) *seculier-onbekend ($p=.003$), seculier-religieus ($p=.018$)
- Prestatie ($F(2)=7.389$, $p>.001$) religieus-seculier ($p=.000$)
- Macht ($F(2)=12.576$, $p<.000$) religieus-seculier ($p=.000$), religieus-onbekend ($p=.007$)

indirect gerealiseerd kan worden, namelijk door andere waardevolle zaken te realiseren.

De andere vijf waarden zullen door Schwartz waarschijnlijk als behoeften worden getypeerd zoals ook door de Zelfdeterminatietheorie wordt gedaan (zie bijv. Ryan & Deci, 2000). Dat is volgens ons correct, maar we hebben deze in dit onderzoek wel als waarden geclassificeerd, omdat ouders, niet verrassend, aangeven waarde te hechten aan de bevrediging van deze behoeften van hun kinderen. Het zijn dan tegelijkertijd behoeften van kinderen en opvoedingswaarden van ouders.

De waarde ‘geluk’ of ‘gelukkig’ werd het vaakst genoemd door ouders (69 keer). Ouders (met uitzondering van R5) blijken deze waarde te verbinden met diverse andere waarden. Zo omschrijven twee ouders dat het nastreven van ruimdenkend en acceptatie (R2) of onafhankelijkheid (R7) hun kind gelukkig zou maken. Enkele ouders noemen geluk in combinatie met ‘eigen keuzes maken’ en ‘doen wat je leuk vindt’ (R1, R3, R6 & R8), gezondheid (R8) en weinig zorgen in het leven (R6, R8 & R9). Verder noemen enkele ouders geluk in combinatie met een afwijzing van of desinteresse in prestatie of macht (R1, R4, R6, R8 & R9). Ter illustratie:

R: Ik hoop dat ie een gelukkig mens wordt. Dat vind ik eigenlijk het meest belangrijke, dat ie gelukkig is. Dat ie zich gelukkig voelt met wat ie doet in z'n leven. Wie die zelf is [...] Dat is eigenlijk (lacht).. de grote lijn zeg maar. Dat staat voor mij voorop en dan maakt het voor mij niet uit wat ie doet, wat hem dan gelukkig maakt.

I: En hoe ziet geluk eruit voor u?

R: Mm.. dat je content kunt zijn met wat je hebt, dat je niet constant op zoek bent naar eh.. spullen bijvoorbeeld, maar dat je geluk in jezelf vindt vooral. In wie jij bent, wat jij doet en weten dat jij daar zelf invloed op hebt. (R1)

De redenen waarom ouders bepaalde opvoedingswaarden belangrijk vinden

Om in kaart te brengen waarom ouders de genoemde opvoedingswaarden belangrijk vinden (deelvraag vier) zijn de interviewdata geanalyseerd en vergeleken met reeds bekende factoren die opvoedingswaarden beïnvloeden. Eén van de factoren, sociale erfenis als last of inspiratie (i), komt overeen met het onderzoek van Bolt (2000). Twee factoren vertonen raakvlakken met bevindingen uit eerder onderzoek, namelijk: de levensoriëntatie (ii) (Berkers

**Tabel 3. Verwoordingen opvoedingswaarden ouders per basiswaarde/
motivatietype.**

Basiswaarden (Schwartz, 2012)	Waarden op basis van Schwartz (2012) of geclusterd (te herkennen aan ... + <i>cursieve naam</i>)	Waarden die door ouders genoemd/ verwoord worden (R..)
Zelfsturing	Nieuwsgierigheid	'Nieuwsgierig(heid)', 'Leergierig' (R2, R4 & R10)
	Vrijheid	'Vrij(heid)', 'Zelf kiezen' (R1, R2, R3, R4, R6, R7, R9 & R10)
	Onafhankelijkheid <i>Zelfvertrouwen</i>	'Onafhankelijk', 'Zelf doen' (R3, R5, R7 & R9) 'Zelfliefde', 'Geaard zijn' (R1, R2, R8, R9 & R10)
Stimulatie	Avontuurlijk	'Experimenteren', 'Nieuw' (R2 & R10)
Hedonisme	Genieten van het leven	'(Lekker) genieten', 'Interesses hebben' (R2, R3, R4, R5, R7, R8, R9 & R10)
	... <i>Geluk</i>	'Gelukkig zijn', 'Een gelukkig leven' (R1, R2, R3, R4, R6, R7, R8 & R9)
Welwillendheid	Behulpzaamheid	'Sociaal', 'Zorgzaam' (R1, R3, R6, R7, R8 & R10)
	Verantwoordelijkheid	'Verantwoordelijk(heid) (voelen/nemen)', 'Gevolgen dragen' (R1, R2, R3, R7, R9 & R10)
Universalisme	Eerlijkheid	'Eerlijk(heid)', 'Oprecht' (R6 & R9)
	Ruimdenkend	'Respect(vol) (voor elkaar)', 'Onbevooroor- deeld'(R1, R2, R4, R5, R6, R7, R9 & R10)
	Bescherming van de natuur	'Goed zijn voor...', + 'De natuur', 'Dieren' (R1, R7 & R10)
Zekerheid	Schoonheid van natuur en kunst	'Genieten' (van een paardenbloem), 'Mooi vinden' (paardenbloem) (R4)
	Veiligheid in gezinnen	'Veilig(heid)', 'Kind kunnen zijn'(R6, R9 & R10)
	... <i>Gezondheid</i>	'(On)gezond(heid)', 'Mentaal gezond'(R2, R7 & R8)
	... <i>Verbondenheid</i>	'Niet buitengesloten', 'Geaccepteerd worden', (R3, R4, R6 & R9)
	<i>Veiligheid</i>	'Veilig(heid)', 'Veiligheidsregels' (R10)
Conformisme	... <i>Aanpassing</i>	'Regels', 'Aanpassen' (R2, R3, R6, R7, R9 & R10)
(Afwijzing van of desinteresse voor) Prestatie	(Niet) Ambitieuus	'Niet zo ambitieus', 'Niet prestatiegericht' (R2, R4, R6, R8 & R9)
(Afwijzing van of desinteresse voor) Macht	(Geen) Sociale status	'Los van status of dat soort zaken' (R4)
	(Geen) Rijkdom	'Niet constant op zoek naar spullen' (R1, R7 & R9)

& Sieben, De Roos, Iedema & Miedema, 2004; Sieben & Halman, 2014, Van de Koot-Dees, 2013; Vermeer, 2011) en kenmerken van de samenleving (iii) (Kohn, 1959; 1977; Minkov et al., 2018). De factoren kenmerken van het kind (iv) en wegvallen van de ouders (v) zijn nog niet eerder beschreven als redenen waarom ouders bepaalde opvoedingswaarden belangrijk vinden. Hieronder zullen de thema's één voor één worden toegelicht.

Sociale erfenis als last of inspiratie

Een deel van de ouders (R1, R2, R6, R8 & R10) vertelt in negatieve bewoordingen over de waarden, houdingen en opvoedingspraktijken die zij hebben meegekregen van hun eigen ouders, een factor die eerder door Bolt (2000) getypeerd is als 'sociale erfenis als last'. Deze factor werd genoemd in relatie tot de opvoedingswaarden zelfsturing (R1 & R10), stimulatie (R2), zekerheid (R6 & R8) en prestatie (R8). De betreffende ouders geven aan dat zij in hun eigen opvoeding een tekort hebben ervaren aan vrijheid, ruimte om te experimenteren, veiligheid in het gezin of dat er in hun opvoeding een te grote nadruk lag op prestatie. Zij geven tevens aan dat zij dit anders willen voor hun kind. Zo vertelt respondent 1 dat zij het belangrijk vindt zelfsturing mee te geven aan haar zoon, omdat haar 'als kind heel veel is opgelegd'.

Twee ouders vertellen in positieve bewoordingen over hun eigen genoten opvoeding, 'de sociale erfenis als inspiratie' (Bolt, 2000). De betreffende ouders verwijzen hiernaar in relatie tot de waarden vrolijkheid (R5), genieten van het leven, behulpzaamheid en verantwoordelijkheid (R3).

Levensoriëntatie

Een aantal ouders (R4, R5, R8, R9 & R10) verwijst naar diens levensoriëntatie of opvattingen over het goede leven. Ouders verwijzen hiernaar in relatie tot de opvoedingswaarden ruimdenkend (R4, R9 & R10), vrolijkheid (R5), onafhankelijkheid (R5 & R9), gezondheid (R8) en verantwoordelijkheid (R10). Ter illustratie:

[...] omdat ik denk dat de enige manier om goed in het leven te staan is door te doen waar jij je goed bij voelt, zolang je daar anderen geen schade mee aanricht. (R4)

Wat verder opvalt is dat sommige ouders het lastig vinden hun humanistische levensbeschouwing onder woorden te brengen. Hoewel twee ouders zich expliciet met het humanisme identificeren (R7 & R9), zijn enkele ouders onbekend met humanistische waarden of gedachtes (R1, R3, R5 & R6),

ondanks hun keuze voor deze levensbeschouwing in de survey en hun participatie aan de kwalitatieve interviews over de opvoedingswaarden van humanistische ouders. De humanistische levensbeschouwing blijkt daarmee nauwelijks expliciet richtinggevend voor de opvoedingswaarden van ouders.

Kenmerken samenleving

Enkele ouders (R2, R5, R8 & R9) verwijzen naar bestaande structuren, gebruiken of ontwikkelingen in de samenleving, de wereld of de huidige tijd waarin het kind opgroeit als reden waarom ze bepaalde opvoedingswaarden belangrijk vinden. Ouders leggen uit dat hun kind bepaalde eigenschappen nodig heeft om goed te kunnen functioneren in de wereld. Ter illustratie: 'niet continu botsen' is nodig om samen te leven met 'zes miljard mensen op deze planeet' (R2); 'overal voor open staan en niet raar vinden' (R5) en 'met moslims in aanraking komen' (R9) is nodig voor het leven in een diverse samenleving en weten 'wanneer laat ik mij uit het veld slaan door een bepaalde opmerking en wanneer bijt ik van mij af?' is nodig om weerbaar te zijn tegen pesten op sociale media (R8).

Twee ouders (R2 & R9) maken in hun verwijzingen naar kenmerken van de samenleving onderscheid tussen persoonlijke waarden en waarden die volgens hen belangrijk worden gevonden door andere mensen (in dit geval andere Nederlanders of onderwijsprofessionals). Ter illustratie: 'Een waarde die de samenleving heeft, maar ik zelf ook heb' (R2) en 'Omdat ik merk, de maatschappij en school (...) die vinden die dingen op een andere manier belangrijk' (R9).

Kenmerken kind

Een deel van de ouders (R1, R2, R3, R6, R8 & R10) verwijst naar kenmerken of karaktereigenschappen van het kind. De meesten van hen noemen kenmerken die zij willen stimuleren (R1, R2, R3, R8 & R10). Zij noemen bijvoorbeeld eigenschappen als 'vriendelijk' (R1), 'open', 'direct' in relatie tot de opvoedingswaarden nieuwsgierigheid, avontuur en openheid (R2); 'zorgzaam' (R3), 'lief' (R8) en 'anderen zien' (R10) in relatie tot behulpzaamheid. Eén ouder maakt zich juist zorgen over bepaalde kenmerken van haar kind – zij vertelt over 'bepaalde trekjes' in de context van autisme in relatie tot de angst voor een gebrek aan verbondenheid (R6). Tot slot noemt een ouder (R8) dat zij weinig aandacht besteedt aan de 'slimheid' van haar kind, omdat ze zelf niet veel interesse heeft in prestaties en dat haar kind ook wil meegeven.

Wegvallen ouders

Enkele ouders (R5, R6, R7 & R9) verwijzen naar de volwassenwording van het kind of de eigen dood van de ouders in termen als: 'als wij wegvallen' of 'als ik er niet meer ben'. Ouders relateren dit thema aan de opvoedingswaarden onafhankelijkheid (R5, R7 & R9) en verbondenheid (R6 & R9). Bijvoorbeeld:

Dat ze een plek vinden in deze wereld. Dat ze zich daar ook veilig en vertrouwd voelen. Een leuke baan [...]. En toch zich kunnen redden. Ooit ben ik er niet meer. (R9)

Discussie

Dit onderzoek verkende de opvoedingswaarden van ouders die gebruik maken van kinderopvoedingsorganisatie Humankind, in het bijzonder de opvoedingswaarden van de groep humanistische ouders binnen deze populatie. Daarbij richtten we ons in dit artikel op de opvoedingsdoelen die ouders nastreven.

Analyse van de surveydata wijst uit dat alle ouders, ongeacht hun levensbeschouwelijke achtergrond, graag zien dat hun kinderen opgroeien tot eerlijke mensen die genieten van het leven. We vonden tevens enkele significante verschillen tussen de opvoedingswaarden die samen hangen met de levensbeschouwing van ouders, die wij voor dit onderzoek onderverdeelden in religieuze, seculieren en ouders van wie de levensbeschouwing onbekend is. De religieuze ouders blijken welwillendheid belangrijker te vinden dan seculiere ouders. Bovendien vinden de seculiere ouders conformisme, traditie en veiligheid minder belangrijk dan religieuze ouders en voor de ouders van wie de religie onbekend is.

Uit de interviews met humanistische ouders blijkt dat zij wensen dat hun kind gelukkig is, hetgeen zij invullen als: dat het kind zijn/haar leven zo kan invullen zoals deze dat zelf wil, dat het lekker in zijn/haar vel zit, dat het relaties aangaat met anderen en deze onderhoudt, dat het open staat voor andere denkwijzen, dat het veilig en gezond is en een gevoel van verbondenheid ervaart. Bovendien willen deze ouders dat het kind rekening houdt met anderen en zich kan aanpassen. Ambitie en macht vinden deze ouders onbelangrijk voor hun kind, omdat dit volgens hen kan botsen met andere waarden die zij belangrijker vinden. Ouders vinden deze opvoedingswaarden belangrijk omdat zij deze van huis uit hebben meegekregen en deze willen doorgeven, of juist in hun eigen opvoeding hebben gemist. Daarnaast verantwoorden ouders hun opvoedingswaarden

aan de hand van hun visie op het goede leven of kenmerken die het kind laat zien. Ook leggen ouders uit dat zij bepaalde waarden stimuleren, omdat het kind deze nodig heeft voor een volwassen leven zonder ouders of een leven in de samenleving en wereld anno nu.

Hoe verhouden deze uitkomsten zich tot eerder onderzoek? Vooropgesteld moet worden dat, zoals uit de analyse van de kwalitatieve data bleek, sommige van de geïnterviewde ouders het lastig vonden hun humanistische levensbeschouwing onder woorden te brengen. Deze bevinding ligt in lijn met de bevindingen van Sieben en Halman (2014) die concludeerden dat onderzoek naar religie in de Nederlandse gesecculariseerde samenleving complex is. Waar hun onderzoek liet zien dat Nederlanders zichzelf soms katholiek kunnen noemen (*belonging*), terwijl zij niet naar de kerk gaan (*behaving*) en niet in God geloven (*believing*), zo geldt mogelijk voor een deel van de humanisten op een vergelijkbare manier dat zij humanisme aanvinken in een survey of lid zijn van het Humanistisch Verbond (*belonging*), terwijl zij niet bekend zijn met humanistische waarden of gedachten (*believing*) en het humanisme hun handelen niet (bewust) beïnvloedt (*behaving*).

Het verschil in waardering voor conformisme, traditie en veiligheid tussen seculiere ouders enerzijds en religieuze ouders anderzijds, kan worden verklaard door de associatie van deze waarden met religie en spiritualiteit (Schwartz et al., 2001). Gehoorzaamheid, het respecteren van tradities en stabiliteit zijn gewoonlijk verbonden met religiositeit (zie ook Pels, 2009; 2010). Berkers en Sieben (2012) suggereren twee andere redenen waarom het mogelijk niet de atheïstische factor is die het verschil tussen atheïstische en religieuze ouders wat betreft hun waardering van conformisme verklaart, namelijk opleidingsniveau en het in dominante expressief individualisme in westerse samenlevingen, wat door ouders omarmd wordt of door ouders aan kinderen wordt geleerd omdat zij hen de belangrijke waarden van de samenleving willen meegeven (p. 18). Ook de waarden *hedonisme* (plezier), *prestige* (persoonlijk succes) en *macht* (sociale status) blijken minder gewaardeerd te worden door seculiere ouders dan door religieuze ouders. Dit vinden we opvallend; we zouden eerder een omgekeerd resultaat of een niet-significant verschil verwachten, omdat de in dit onderzoek vertegenwoordigde religies deze waarden juist niet centraal stellen.

Verder suggereren onze bevindingen dat de opvoedingswaarden van humanistische ouders grotendeels overeenkomen met de volgorde in de opvoedingswaarden van Nederlandse ouders, die Bucx en de Roos vonden in 2011 (p. 156,157; zie ook Bolt, 2000). Uit dat onderzoek bleek ook dat ouders

de meeste waarde hechten aan verantwoordelijkheidsgevoel¹⁵ en opkomen voor jezelf en de minste waarde aan goede schoolresultaten, en aan ijverig en ambitieus zijn. Humanistische ouders zijn in de gesecculariseerde Nederlandse samenleving misschien tamelijk doorsnee-ouders, wat overigens voor alle ouders die gebruik maken van Humankind voorzieningen lijkt op te gaan, wat mogelijk weer samenhangt met de eerdere constatering dat de doorsnee religieuze gemeenschappen minder invloed lijken te hebben op de opvoedingswaarden van ouders dan orthodoxe gemeenschappen (die hun kinderen niet naar Humankind zullen brengen).

Als we de waarden van de geïnterviewde humanistische ouders vergelijken met die van de protestants-christelijke ouders die Van de Koot-Dees interviewde, dan valt op dat de idealen die die ouders noemden eerder betrekking hebben op de Ander of de ander. Dat is voor de idealen die geconstitueerd zijn door religie vanzelfsprekend, maar ook de idealen van ouders die gemotiveerd worden door hun geloofsovertuiging zijn vooral moreel van aard. Humanistische ouders lijken in vergelijking met de protestants-christelijke ouders meer te hechten aan waarden die we rekenen tot wat Van de Koot-Dees het ideaal 'ruimte voor kind als subject' noemt (bijv. zelfontplooiing en zelfvertrouwen). Protestants-christelijke ouders noemen die wel, maar in vergelijking met andere waarden veel minder. Dat kan natuurlijk toegeschreven worden aan het feit dat die ouders gevraagd werd naar hun religieuze opvoedingsidealen, maar in de interviews die door ons gehouden werden, werden ouders ook naar hun levensbeschouwelijke waarden gevraagd. We denken eerder dat het samenhangt met de aard van de levensbeschouwing van de ouders. Zo constateerde Van de Koot-Dees ook dat ouders met een meer liberale geloofsovertuiging de idealen die betrekking hebben op de ruimte voor het kind ook vaker noemden dan de reformatorische ouders (2013, p. 180) (zie ook Vermeer, 2011).

In vergelijking met het onderzoek van Bolt (2000) valt op dat geen van de ouders wensen ten aanzien van de opleiding van het kind noemden tijdens het interview. Sterker nog, enkele ouders spraken in negatieve bewoordingen over prestatie als opvoedingswaarde. In Bolts onderzoek werd deze opvoedingswaarde nog wel door ouders naar voren gebracht. Mogelijk hangt het verschil samen met de ontwikkeling van de samenleving

15 Bucx en de Roos (2011) interpreteren verantwoordelijkheidsgevoel hebben overigens als een waarde die tot autonomie gerekend moet worden (p. 155), waar in de SVS deze waarde onder universaliteit ressorteert. Dit betekent dat zij een morele conceptie van autonomie op het oog hebben – een autonoom persoon is niet alleen iemand die in vrijheid zijn eigen leven kan leiden, maar iemand die daar ook op een verantwoordelijke manier mee omgaat.

tot prestatie maatschappij.¹⁶ Wellicht wordt er vandaag de dag zoveel nadruk gelegd op prestaties door andere betrokkenen bij de opvoeding (bijvoorbeeld op school) dat ouders zich hiertegen af zetten. Overigens moet hierbij niet worden uitgesloten dat de jonge leeftijd van de kinderen (in deze studie tot 9 jaar) een rol speelt. Het is aannemelijk dat bijvoorbeeld het voltooien van een opleiding op latere leeftijd een rol zal gaan spelen.

Het kwantitatieve en kwalitatieve onderzoek tezamen laat zien dat de door ons bevraagde ouders niet het algemeen belang vooropstellen of een democratische attitude als opvoedingsdoel formuleren, zoals De Winter (2011, p. 99) ook in ander onderzoek constateert en zelf juist bepleit. Wel valt op dat de basiswaarde welwillendheid de hoogste gemiddelde score heeft, waaronder waarden als eerlijkheid, verantwoordelijkheid en behulpzaamheid ressorteren en dat ook de basiswaarde universalisme een hoge gemiddelde score heeft, waartoe waarden als gelijkheid, rechtvaardigheid en vrede behoren. Deze waarden zijn een combinatie van de centrale democratische waarden en waarden die ertoe bijdragen dat de samenleving leefbaar is voor iedereen (wat De Winter in zijn oproep om in opvoeding en onderwijs meer aandacht te besteden aan toenemende haat tegen en dehumanisering van minderheidsgroeperingen bepleit (p. 108-141)). Ook in de interviews met humanistische ouders worden onbevooroordeeld zijn en respectvol met elkaar omgaan alsmede verantwoordelijkheid dragen voor je eigen handelen door de meeste ouders genoemd. Dus, alhoewel het in eerste instantie lijkt alsof ouders in dit onderzoek voornamelijk het belang van hun eigen kind op het oog hebben door de waarde van geluk zo vaak te noemen en ook genieten van het leven in het kwantitatieve onderzoek een hele hoge gemiddelde score heeft, lijken zij juist op zoek naar een balans tussen de karaktereigenschappen die bijdragen aan het kunnen leven van een goed leven voor zichzelf en degene die bijdragen aan de mogelijkheid dat anderen dat ook kunnen doen. Die balans is ook degene die De Ruyter verdedigt als opvoedingsidealen van ouders (2003, 2016). Alhoewel ook in haar beschrijving van wenselijke opvoedingsidealen het belang van kinderen zelf voorop lijkt te staan in het opvoedingsideaal dat kinderen zich optimaal kunnen ontplooiën, stelt zij tevens dat dit een ideaal is voor alle kinderen en daarmee tevens vraagt om een samenleving waarin sprake is van vrijheid en rechtvaardigheid waaraan alle burgers een bijdrage leveren. Overigens weten

¹⁶ Echtelt, P. van, Vlasblom, J.D. en de Voogd-Hamelink, M. 'Vraag naar Arbeid 2013'. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2014. Geraadpleegd op 1 juni 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/284023649_Vraag_naar_arbeid_2013/link/564b15dd08ae44e7a28f0f96/download

we niet hoe de ouders de belangen van hun eigen kind wegen ten opzichte van de algemene belangen. Het is natuurlijk heel wel mogelijk dat in geval van conflict zij altijd voorrang geven aan het belang van hun eigen kind.

Tot slot sluiten de waarden van de ouders goed aan bij het doel, ideaal of visie van de organisatie Humankind, namelijk “de optimale groei en bloei van ieder kind” en dat medewerkers “stimuleren, motiveren en faciliteren ieder kind om zichzelf te zijn en het beste uit zichzelf te halen”¹⁷. De overeenkomst vraagt zeker nog om nader gesprek tussen ouders en de pedagogisch medewerkers om hun interpretatie van deze opvoedingswaarden uit te wisselen en op welke wijze zij die willen nastreven. Het onderzoek heeft Humankind echter goede handvatten gegeven om dat te doen.¹⁸

Het initiatief van Humankind verdient naar onze mening navolging. Wij bevelen andere kinderopvangorganisaties dan ook aan om vergelijkbaar onderzoek onder ouders te doen. De uitkomsten van dergelijk onderzoek kunnen de organisaties (goed) gebruiken om hun eigen opvoedingswaarden onder de loep te nemen, samenwerking te verbeteren en coherentie in de waarden van de twee opvoedingsmilieus te vergroten, wat voor jonge kinderen niet onbelangrijk is; of zoals Humankind het op de website zelf stelt: “Wij geloven dat als alle betrokken partijen rondom het kind samenwerken, we een ecosysteem creëren voor de optimale ontwikkeling van ieder kind: *It takes a village to raise a child.*”¹⁹

Het mixed methods onderzoek geeft ook aanleiding voor wetenschappelijk vervolgonderzoek. De suggesties daarvoor weerspiegelen de beperkingen van dit onderzoek, namelijk dat slechts 10% van alle ouders die waren uitgenodigd de vragenlijst heeft ingevuld en ingestuurd en het, mede vanwege de gecompliceerde omstandigheden vanwege de coronapandemie, ook niet goed lukte om veel ouders voor het interview te enthousiasmeren. De survey-vragenlijst zou onder een grotere populatie verspreid kunnen worden, zodat de opvoedingswaarden van een grotere en meer diverse groep ouders in kaart gebracht kan worden. Ook zou vervolgonderzoek zich juist kunnen richten op ouders die zichzelf expliciet identificeren met het humanisme als levensbeschouwing en dit goed onder woorden kunnen brengen, conform de ‘*believing*’ dimensie van levensbeschouwing zoals onderscheiden door Sieben en Halman (2014). Tot slot is het interessant om een grotere groep

17 Website kinderopvang Humankind, geraadpleegd op 8 september 2021. URL: <https://www.humankind.nl/ons-verhaal>

18 In het onderzoeksrapport dat is geschreven voor Humankind (zie noot 2) worden ook de ideeën van ouders over de door hen nagestreefde opvoedingsstijl beschreven.

19 Website kinderopvang Humankind, geraadpleegd op 8 september 2021. URL: <https://www.humankind.nl/ons-verhaal>

ouders te interviewen, omdat juist in interviews met ouders inzicht kan worden verkregen in wat zij precies onder de abstractere waarden verstaan en waarom ouders juist deze waarden van belang vinden.

Dank

We danken het Humanistisch Verbond en kinderopvang Humankind voor hun bijdrage aan de organisatie van het onderzoek.

Referenties

- Aloni, N. (2007). *Enhancing humanity. The philosophical foundations of humanistic education*. Dordrecht: Springer.
- Alwin, D. F. (1984). Trends in parental socialization values: Detroit, 1958- 1983. *The American Journal of Sociology*, 90(2), 359-382. doi:10.1086/228083
- Alwin, D. F. (2001). Parental values, beliefs, and behavior: A review and promulga for research into the new century. *Advances in Life Course Research*, 6, 97-139. doi:10.1016/S1040-2608(01)80008-3
- Baker, W., & Barg, K. (2019). Parental values in the UK. *The British Journal of Sociology*, 0(0), 1-24. doi: 10.1111/1468-4446.12658
- Berkers, E., & Sieben, I. (2020). The atheistic factor? Explaining the link between atheistic beliefs and child-rearing values in 30 countries in Europe. *European Societies*, 22(1), 4-25. doi:10.1080/14616696.2018.1511819
- Boeije, H. (2016). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. denken en doen*. Amsterdam: Boom.
- Bolt, L. E. (2000). *Sociale erfenissen: Oriëntaties van ouders bij het opvoeden*. Proefschrift Universiteit Utrecht. Retrieved from <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/800/full.pdf?sequence=>
- Derkx, P. H. J. M. (2009). Humanisme als moderne levensbeschouwing. In Alma, H. & Smaling, A. (Red.), *Waarvoor je leeft: Studies naar humanistische bronnen van zin* (pp. 43-57). Amsterdam: SWP. Retrieved from <https://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai:repository.uvh.nl:11439%2F274>
- De Roos, S.A., Iedema, J. & Miedema, S. (2004), Influence of Maternal Denomination, God Concepts, and Child-Rearing Practices on Young Children's God Concepts. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (43), 519-535. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2004.00253.x>
- De Ruyter, D.J. (2003). The Importance of Ideals in Education. *Journal of Philosophy of Education* 37(3), 467-482.

- De Ruyter, D.J. (2006). Be ye perfect? Religious ideals in education. *Journal of Beliefs and Values*, 27(3), 269-280.
- De Ruyter, D.J. (2016). Idealen in opvoeding en onderwijs in: Smeyers, P., Ramaekers, S., van Goor, R. & Vanobbergen, B. (eds.) *Inleiding in de pedagogiek: Thema's en basisbegrippen* (pp. 59-70). Amsterdam: Boom.
- De Winter, M. (2011). *Verbeter de wereld, begin bij de opvoeding*. Vanachter de voordeur naar democratie en verbinding. Amsterdam: SWP.
- Elster, J. (1981). States that are essentially by-products. *Social Science Information*, 20 (3), 431-473. doi: 10.1177/053901848102000301
- Grusec, J. E., Goodnow, J. J., & Kuczynski, L. (2000). New directions in analyses of parenting contributions to children's acquisition of values. *Child Development*, 71(1), 205. Retrieved from www.jstor.org/stable/1132234
- Hermanns, J. (2015). Een pedagogische lente? In Bekker, J. de Deckere, H., de Jonge, W., Meer, M., van der Poel, L., Schonewille, I., Stakenborg, en Viëtor, H. (Red.), *De pedagoog in de spotlights. Opvoedingsidealen vanuit verschillende contexten* (pp. 11-37). Amsterdam: SWP.
- Johansson, E., Emilson, A., & Puroila, A. (2018). *Values education in early childhood settings. Concepts, Approaches and Practices*. Cham, Switzerland: Springer. doi:10.1007/978-3-319-75559-5
- Kohn, M.L. (1959). Social Class and Parental Values. *American Journal of Sociology* 64(4): 337-51.
- Kohn, M.L. (1977). *Class and Conformity: A Study in Values*. Chicago: Chicago University Press.
- Lenski, G. (1961). *The religious factor: A sociological study of religion's impact on politics, economics, and family life*. New York: Doubleday.
- Lindeman, M., & Verkasalo, M. (2005). Measuring values with the short Schwartz's value survey. *Journal of Personality Assessment*, 85(2), 170-178. doi:10.1207/s15327752jpa8502_09
- Minkov, M., Dutt, P., Schachner, M., Jandosova, J., Khassenbekov, Y., Morales, O., Mudd, B. (2018). What values and traits do parents teach to their children? New data from 54 countries. *Comparative Sociology*, 17(2), 221-252. doi:10.1163/15691330-12341456
- Pels, T. (2010). *Opvoeden in de multi-etnische stad*. Amsterdam/Utrecht: Vrije Universiteit/Verwey-Jonker Instituut (oratie).
- Pels, T., Distelbrink, M., & Postma, L. (2009). *Opvoeding in de migratiecontext. Review van onderzoek naar de opvoeding in gezinnen van nieuwe Nederlanders*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ramaekers, S. (2012). 'Gewoon opvoeden' gebeurt door 'niet-specialisten'. In Haerden, H. (Red.) *Nadenken over opvoeding* (pp.94-101). Antwerpen: Garant.

- Ramaekers, S. & Suissa, J. (2012) *The Claims of Parenting. Reasons, Responsibility and Society*. Dordrecht: Springer.
- Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. doi: 10.1037/0003-066X.55.1.68
- Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30(2), 177-198. doi:10.1002/(SICI)1099-0992(200003/04)30:2<177::AID-EJSP982>3.0.CO;2-Z
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65. doi:10.1016/S0065-2601(08)60281-6
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542. doi:10.1177/0022022101032005001
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 663-688. doi:10.9707/2307-0919.1116
- Sieben, I. J. P., & Halman, L. C. J. M. (2014). Religion and parental values in a secularized country: Evidence from the Netherlands. *Social Compass*, 61(1), 121-140. doi:10.1177/0037768613513946
- Tam, K., & Lee, S. (2010). What values do parents want to socialize in their children? The role of perceived normative values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(2), 175-181. doi:10.1177/0022022109354379
- Van de Koot-Dees, D. (2013). *Prille geloofsopvoeding. Een kwalitatief onderzoek naar de rol van geloven in jonge protestants-christelijke gezinnen in Amsterdam*. Boekencentrum Academic.
- Vermeer, P. (2011). The impact of parental religiosity on parenting goals and parenting style: A Dutch perspective. *Journal of Beliefs & Values*, 32(1), 69-84. doi:10.1080/13617672.2011.549311
- Veugelaers, W. & Oostdijk, E. (2013). Humanistische levensbeschouwelijke vorming. Levens-beschouwelijke vorming in het Nederlandse openbaar onderwijs, in het bijzonder HVO. *Pedagogiek*, 33(2), 136-152.

Over de auteurs

Melissa de Bruin is werkzaam als docente levensbeschouwing en was onderzoeksassistent bij de leerstoelgroep Educatie, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht. Correspondentieadres: melissadebruin@ziggo.nl

Doret de Ruyter is werkzaam als hoogleraar educatie, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht.

Elina Kuusisto is werkzaam als universitair docent bij de faculteit 'Education and Culture', Tampere University, Finland.

Isolde de Groot is werkzaam als universitair docent bij de leerstoelgroep Educatie, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht